

Oponentský posudek vzdělávacího DVD *Obrazy války* v podobě k 21. lednu 2014

Posuzovat DVD ještě před tím, než je naprogramováno a interaktivně připraveno, není úplně jednoduché a vyžaduje to trochu fantazie, ale pochopitelně nelze jinak. I tak je ovšem zřejmé, že tvůrci připravili obsahově velmi bohatou a koncepčně zajímavou pomůcku, která nadto jde nad rámec obdobných didaktických počinů. DVD je primárně zaměřené na období let 1939-1945, v mnoha případech však vytýčený časový rozsah logicky přesahuje a zasazuje do kontextu předchozího nebo pozdějšího období. Je rozdělené na dvě části; v první, kterou autoři nazvali *Události*, vybrali pět zásadních dějinných zlomů, které se hluboce vtiskly do historické paměti, dodnes jsou předmětem debat a diskusí a některé z nich jsou vnímány velmi rozporuplně. Mezi ně patří rok 1938, resp. Mnichovská dohoda a věci následující, vznik Protektorátu Čechy a Morava, atentát na zastupujícího říšského protektora, květnové povstání a odsun německého obyvatelstva.

Jednotlivé kapitoly mají ustálenou podobu - obsahují úvodní text anotující obsah kapitoly, didaktickou část a soupis jednotlivých ukázek z dobových, případně současných filmů a dokumentů, obrazového materiálu a textů - beletristických, odborných, autobiografických apod. Každá jednotlivá ukázka, obrazový materiál a text jsou doplněné informací o jejich původu, anotací, jež jí uvádějí do potřebného kontextu a následně otázkami, pomocí nichž je mají žáci a studenti analyzovat a interpretovat. Autoři se snažili podívat se na jednotlivé události z různých úhlů pohledu, ukazují velmi názorně, jak je možné s historií nakládat, nakolik byla historická paměť v jednotlivých dějinných etapách deformována nebo jak postupují totalitní režimy při utváření *oficiálních dějin*.

Logickým východiskem *Událostí* je Mnichovská dohoda, kterou autoři představují v protektorátním, těsně poválečném i pozdějším pohledu. Tyto přesahy jsou obecně na DVD velmi cenné, už jen ze sledování ukázek a jejich vzájemného srovnání je možné zjistit množství informací vypovídajících o dané době. V případě roku 1938 je jistě málo známý oficiální pohled z doby protektorátu - dokumenty z těchto let povětšinou zůstávají jen v NFA. Ukázky jsou zvolené vhodně, přesto by stálo za zvážení zařadit ještě část z dokumentu *Mnichov 1938* (režie Karol Wild) z roku 1968, kdy díky tehdejšímu společenskému uvolnění vznikl snímek nadčasový - jednak v něm byla poprvé po válce střízlivě hodnocena úloha SSSR a připomíná též velmi obtížnou pozici ČSR z hlediska mezinárodního práva v případě nerespektování Mnichovské dohody (tato záležitost většinou připomínána nebývá). Tento a podobné návrhy, které budou následovat, nejsou nicméně výtkou, jen inspirací pro možné doplnění. Předpokládám, že autoři DVD strávili nemálo hodin času výběrem materiálu a následnou diskusí - u všech témat z *Událostí* se nabízí široké pole možností a výběr musel být celkově náročný.

Je také otázkou, zda v této kapitole, či v kapitole *Transporty* (část *Obrazy*) více nereflektovat situaci předcházející Mnichovu - tj. stav po Hitlerově norimberském projevu - demonstrace henleinovců, teroristické výpady Freikorpsu, přepady četnických stanic, oddílů SOS, únosy Čechů i českých Němců do Německa apod. Bez toho se události kolem Mnichova mohou zdát sice jako dramatické, ale jinak poměrně klidné. Záležitostí, která se též nezmiňuje, je problematické přijetí i českých uprchlíků ve vnitrozemí (a z počátku i jejich vracení na základě nařízení Prezidia zemského úřadu v Praze z 1.10.1938), a jen spíše okrajově je připomenut osud německých antifašistů. Ti přitom prožívali mimořádně krušné časy jak v období existence Říšské župy Sudety, tak po skončení války, kdy se část z nich sice krátce angažovala v RNV, ale brzy mizí a nemálo z nich skončilo za hranicemi ještě ve fázi tzv. divokého odsunu. Další později odcházeli dobrovolně, což opět svědčí o tom v jakém se v ČSR ocitli postavení (v této souvislosti připomínám projekt *I oni byli proti*).

K následujícím třem událostem nemám zásadnějších připomínek, ukázky jsou opět velmi dobře vybrané, názorně ukazují proměny pohledů na ně, umožňují postřehnout i drobnější nuance - ostatně

doprovodný text je dostatečně návodný a shrnuje podstatné informace. Jedna otázka se ovšem vkrádá - celým DVD se v různých podobách a zmínkách pochopitelně prolíná téma odboje. Shrnující informaci o jeho podobách (západní, východní, odbojové organizace v protektorátu, výsadky, partyzáni) však nenalezneme - chápu, že to není jednoduché téma a bez problémů by vydalo by na samotné DVD, do *Obrazů* by se nicméně i vzhledem ke značným proměnám v pohledu na odboj zařadilo velmi dobře.

Nejrozporuplněji na mne působí pátá kapitola, již je poválečný odsun německého obyvatelstva. Zaměřuje se především na období tzv. divokého odsunu, ukazuje posun v jeho prezentaci a vnímání, což je velmi potřebné, ale obávám se, že především vybrané filmové ukázky mohou podněcovat k invertnímu jednoznačnému vnímání Čechů jako viníků a Němců jako obětí. Sekvence z filmů 50. a 80. let působí velmi schematicky a nevěrohodně, naproti tomu sugestivní scény z Cieslarova *Krev zmizelého*, nebo Herzova *Habermannova mlýna* (Transfery - *Obrazy*) mohou vést k zjednodušenému chápání těchto událostí. Skutečnost však byla mnohověstevnatější - je potřeba nastínit nepřátelský postoj k okupantům i sudetským Němcům u většiny národa v důsledku prožitých událostí a teroru, ale zároveň také to, že na aktech násilí se zdaleka nepodíleli Češi obecně, že šlo z nemalé části o institucionalizovaný akt podporovaný a rozněcovaný z nejvyšších míst prováděný místní správou, bezpečnostními a vojenskými složkami (ať již se souhlasem místních Čechů nebo bez něj), a navíc zároveň i to, že „revoluční spravedlnost“, jakkoliv je z našeho dnešního pohledu jen těžko přijatelná a obhajitelná, postihla i skutečné viníky. To je ostatně částečně zřejmé i z anotací k textům, které již nejsou tak jednoznačné, faktem ale je, že pro učitele bude toto téma jedno z nejnáročnějších. Domnívám se, že jak v případě této kapitoly, tak *Transferů* by k lepšímu pochopení provázanosti mezi časem okupace a poválečným vyhnání mohly pomoci ukázky z románové trilogie *Alois Nebel* - líčení v grafické i obsahové zkratce působí znepokojivě a zároveň věrohodně. Pozitivně pak hodnotím ukázku z Jakschovy korespondence i Benešových úvah - za zvážení by stálo zařazení ukázky ze známého Benešova projevu z 16. května 1945.

Druhá část DVD nazvaná *Obrazy*, je pak již mnohem méně tradiční a zaměřuje se na témata, jež jsou často vnímána jako symboly, ať již spojené konkrétně s nacistickým režimem a jeho ideologií, anebo, jak autoři velmi dobře dokládají, se jedná o symboly přenosné či univerzální i pro jiné totalitní režimy. Struktura je u jednotlivých kapitol stejná jako v první části, výběr byl pak proveden velmi vhodně - autoři se zaměřili na byrokracii, práci, uniformu, hrdinství, lidskou masu a tělo, vnímání my a oni, transporty a holocaust. Oceňuji zejména kapitolu zaměřenou na byrokracii - většinou je toto téma opomíjené, přitom např. pro pochopení toho, že holocaust bylo možné provést tímto způsobem proto, že s tím, jak se lidské životy staly čísly v kolonkách a jejich likvidace účetním úkonem, zmizelo vědomí osobní viny i empatie, je to velmi potřebné. Obdobně silné je téma *práce*, s nímž totalitní režimy nakládají velmi schopně a manipulativně - od jasných ideologických floskulí až po podprahová sdělení - a je pozoruhodné, že *klidem na práci* operoval nejen nacistický a komunistický režim, ale i současní politici. Jasnou symboliku v sobě skrývá *uniforma* - je dobře, že autoři pracují s tak ikonickou záležitostí jakou je voják SS, ale na druhou stranu i uniformou židovské policie, možná by stálo za zvážení upozornit na to, jak rychle se v určitém okamžiku mohla stát uniforma stigmatem (viz třeba Kachyňův *Kočár do Vídně*). V souvislosti s uniformou by se nabízela i zmínka o „německém pozdravu“, o tom kdo, jak a jakým způsobem ho mohl, resp. musel používat - ale i to se objevuje ve vzpomínce *Projevy loajality* nebo v ukázce z Najbrtova filmu *Protektor* - v něm zazní i nacisty užívaný konstrukt, který zní v češtině obzvlášť cize - *kamarádi práce*. Velmi symbolická je i prezentace lidského těla (zejména fyzicky ideálních jednotlivců, kteří ovšem nevystupují individuálně, ale jako

součást masy jednotně pracující pro jeden cíl), což autoři opětovně dokázali pojmout z nejrůznějších úhlů - velmi kvitují zařazení ukázky z *Vlaku dětství a naděje*.

Záměrně nejednoznačně vyznívá kapitola o *hrdinství* - jakkoliv jeho oficiální zobrazování mívá jasné kontury, realita je velmi odlišná. Autoři využili mj. ukázku z dokumentu Petra Hviždě *Dukla - krev a mýtus*; snad ještě silněji vypovídá o hrdinství jeho trilogie *Stínoví vojáci* - zejména výpovědi „obyčejných“ lidí, kteří poskytli útočiště parašutistům a dopadla na ně a jejich blízké tvrdá nacistická represe. Jejich pokora a zároveň přesvědčení, že to byla jejich morální povinnost, vzbuzují tichý respekt a navozují otázky o tom, jak by se člověk v obdobné situaci zachoval. Na druhou stranu toto téma nabízí téměř nepřeborné možnosti, co se týče výběru ukázek z dokumentů a filmů - autoři prezentují civilní a navenek velmi subtilní hrdinství v Hřebejkově *Musíme si pomáhat*, ale stejně tak by mohli nastínit otázku ambivalentního hrdinství třeba v Michálkově snímku *Je třeba zabít Sekala*.

Obdobně je velmi potřebným tématem nazírání *my a oni*, jeho podoby a proměny. Silným dojmem působí zejména problém s nuceným přijetím vnitřně cizí židovské identity, zmínka o vánočním stromečku v téže vzpomínce pak evokuje autobiografickou povídku Oty Pavla *Kapři pro Wehrmacht*, kde se prolínají i další motivy DVD - opět by autoři mohli zvážit zařazení její části. Ohledně filmu si dovolím připomenout ještě dva snímky - výjimečné Vlácilovo drama *Adelheid*, kde se hranice českého *my* a německého *oni* rozostřují a dostávají úplně jiný význam. A pokud bychom chtěli nalézt zajímavý tematický (byť i schematický) příklad *my a oni* v současné filmové tvorbě, pak připomeňme postavu „neodsunutého sudetského Němce“ v Najbrtově *Mistrech*.

Téma *transporty*, které v podvědomí povětšinou evokují zejména transporty do koncentračních táborů autoři velmi příhodně rozšířili o transporty roku 1938 a 1945 a pro pochopení toho, že to není zdaleka uzavřený výčet a můžeme je chápat v mnohem širších konotacích, zařadili i fotografii chlapců z Hitlerjugend odjíždějících na kopání zákopů. Přibližně v této době (podzim 1944) a zejména od ledna 1945 bychom sem pak mohli začlenit i neustávající transporty uprchlíků z Horního a Dolního Slezska či ze Slovenska, od roku 1940 třeba transporty dětí do/ z táborů KLV atp. V souvislosti s transporty (transferem) sudetských Němců je možné připomenout i jejich problematické přijetí v Německu a pomalé začleňování do společnosti (viz třeba Elisabeth Fendl a její *Kalte Heimat*).

Poslední kapitolou z druhé části DVD je téma holocaustu. Velmi kladně hodnotím zařazení filmové ukázky i vzpomínky týkající se otázky, proč židé včas neuprchli před nacistickým nebezpečím, která se v souvislosti s tím často pokládá, a je z dnešního pohledu obtížně zodpověditelná. Dobře vybrané jsou i ukázky z nacistického „dokumentu“ o Terezínu, stejně jako filmové sekvence. Život židů v protektorátu by mohlo dobře ilustrovat ještě např. Weilovo *Na střeše je Mendelssohn* či *Život s hvězdou*, které se vymyká zažitým představám - Weil, který se vyhnul transportu jen díky předstírání sebevraždy, přibližuje vyloučení a odcizení židů z protektorátní společnosti na první pohled nezvykle chladně a nezaopatřivě; židé navíc nejsou vnímáni jako masa obětí očekávající povolání do transportu, ale dostávají konkrétní, mnohdy i nelichotivé kontury. Jak již bylo ovšem řečeno, tyto návrhy jsou inspirativního rázu, výběr materiálu na tomto DVD jinak pokládám za reprezentativní a provedený s pečlivostí a jasně vedeným záměrem.

Přesto mám k druhé části DVD jednu poměrně zásadní výhradu. Autoři prokázali, že se v mnoha ohledech nebojí dlouholetých tabu, dokážou je pojmout citlivě s různými možnostmi nazírání i výkladů. O to více mi ve výčtu témat chybí *kolaborace* (jakkoliv je občas zmíněna) - jako jakýsi protipól hrdinství a zároveň bohužel nedílná součást protektorátního života (mimořádně i všední život v protektorátu se nabízí jako samostatné téma). Kolaborace je pochopitelně záležitost ještě bolestivější než události jara a léta 1945, a proto se setkáváme poměrně často se dvěma vyhraněnými přístupy - zamlčováním nebo zlehčováním na straně jedné a sebemrskáčstvím na straně

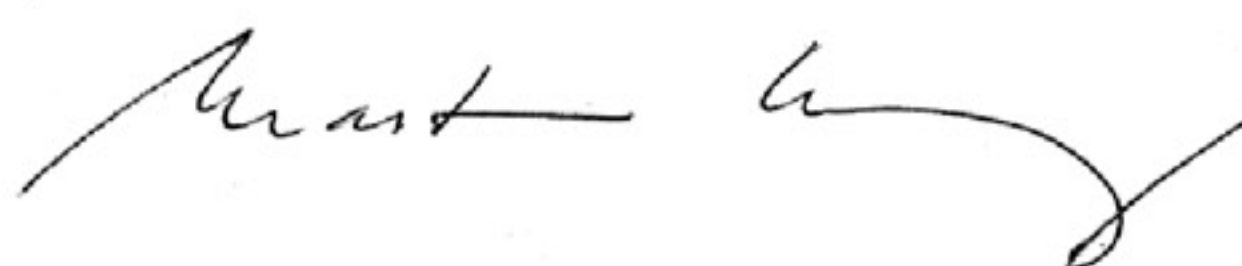
druhé. Přitom je možné se na tento problém podívat se stejným přístupem jako k ostatním tématům, nepopírat jeho existenci (z čehož však autory nikterak nepodezírám), ozřejmit, kdo a z jakých příčin se uchýloval ke spolupráci s okupační správou, ale zároveň poukázat na to, že se míra kolaborantství v zásadě neodlišovala od jiných okupovaných zemí.

Závěrem si dovoluji shrnout výše řečené - DVD považuji za velmi potřebný a dobře připravený počín, který má potenciál výrazně pomoci učitelům při výkladu tohoto velmi problematického a svým způsobem dodnes živého a bolavého údobí (můžeme si samozřejmě položit otázku, zda jej tak ještě mohou vnímat i dnešní žáci a studenti, ale domnívám se, že v kontextu představení konkrétních lidských osudů a situací ano, protože etický rozměr je v tomto případě nadčasový). Doprovodné texty jsou psány citlivě, potřebné informace podávají přehledně, v ukázkách a dalších materiálech upozorňují na zásadní momenty a dokážou tak učitelům nabídnout možnosti, jak k jednotlivým tématům přistupovat. Doprovodné otázky jsou promyšlené, jdou k jádru věci, na druhou stranu by je ovšem měl učitel na základě svých zkušeností uzpůsobit věku žáků.

Poslední připomínka je pak rázu čistě technického - budou fotografie z provenience ČTK na DVD v lepší kvalitě? Chápu logo vlastníka práv, ale snímky jsou v této podobě v podstatě nepoužitelné.

Připomínky, které uvádím v posudku, nepovažuji za natolik závažné, aby vedly k odmítavému verdiktu, nicméně budu rád, pokud k nim autoři nějakým způsobem přihlédnou, a **doporučuji** DVD publikovat v tomto tvaru.

v Ústí nad Labem, 23. února 2014

doc. Mgr. Martin Veselý, Ph.D.

Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem